

OBSERVAȚII PRIVIND ORNAMENTAȚIA SCULPTATĂ ÎN LEMN DE LA CASA HAGI PRODAN

RUXANDRA IONESCU

Monument prețios și rar, casa aparținând cândva negustorului căldărar Hagi Prodan din Ploiești stă mărturie – prin dispoziția de plan și prin decorație – pentru o perioadă de început a urbanismului în Țara Românească, perioadă situată în timp la finele secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea.

Semnlată ca importantă sub raport istoric, arhitectonic și artistic pentru prima oară de către Al. Zagoritz în 1915¹, casa a fost, de atunci, în repetate rânduri, obiect de studiu.

Dincolo de ceea ce comunică amănuntele arhitectonice, registrul ornamental, care contrariază oarecum proporțiile modeste ale locuinței negustorului căldărar, este pe deplin doveditor pentru ceea ce însemna arta constructivă și decorativă a Țării Românești și anume aceea destinată păturii micilor meseriași și negustori. Populația Ploieștiului era formată în mare majoritate din aceștia. Într-o măsură mai mare decât decorația în stucatură, piesele decorative în lemn existente la casa Hagi Prodan suscită o amplă discuție pe tema împletirii tradițiilor pămîntene cu influențe orientale trecute prin filieră sud-balcanică, caracteristice atît pentru acest edificiu, dar mai ales pentru epoca al cărei proûs este monumentul.

Lemnul fiind un material perisabil, nu s-au păstrat pînă la noi prea multe piese de comparație, edificatoare pentru epocă. O serie de biserici situate prin apropiere, și anume în zona deluroasă a Vălenilor de Munte, ajunse pînă la noi cu decorația mai mult sau mai puțin intactă, și mai ales calitatea execuției acestora stau mărturie unei îndelungate practici a lucrului în lemn a meșterilor țărani.

La Starchiojd², străvechi sat de moșneni, există două biserici dintre care una, datată 1749, aparține unor boieri Macovei, iar a doua, cea a țărănilor, este ridicată între 1782–1784. La biserica din Posești-Pămînteni³, piatra de mormînt a ctitorului, Matei Sersea, poartă data de 1783. Biserica din Valea Plopului⁴, construită la 1778 într-un sat învecinat (Bătrîni), a fost mutată ulterior pe locul actual. Datate spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, bisericile din Chiojdeanca, Nucet, Scurtești⁵ sînt mărite și modificate ulterior.

Chiojdurile, sate situate în fostul județ Săcuieni (Saac), desființat la 1 ianuarie 1845, care acoperea cam jumătate din județele Prahova și Buzău de azi⁶, prezintă o arhitectură în cea mai mare parte aparținînd unei pături de oameni înstăriți a căror avere data de cîteva generații. Piesele de rezistență în decorația acestor biserici sînt tot cele sculptate în lemn. Uneori, culoarea vine să sublinieze decorul cioplit, dar de cele mai multe ori, nu atît din necesități ornamentale, cît mai ales dintr-unele practice, de apărare a lemnului.

Parte reprezentativă, dar și cu rol funcțional, pridvorul este unul din principalele elemente decorate ale clădirii atît la biserici, cît și la casele enoriașilor-ctitori. Stilpii, grinziile, pâlmarul prezentau ornamente sculptate – ca și ancadramentele ușilor și ale ferestrelor.

Stilpii pridvorului erau lucrați dintr-o singură bucată, în lemn de stejar. Deasupra unui pedestal simplu, în forma unui trunchi de piramidă sau a unui cub cu fețele ușor rotunjite, se ridica fusul. De secțiune pătrată cu mu-

chiile rotunjite, fusul se prezintă drept sau ușor galbat. Alteori, el se complică prin prezența a două registre, despărțite prin inele sau printr-o „floare” poliedrică, puternic reliefată și crestată. Imediat sub cosorobă se află capitelul. Despărțit de fus printr-un inel, capitelul ia de obicei forma unei piramide răsturnate sau a unei corole.

Acestei modalități generale de a lucra lemnul i se realizează și cei unsprezece stilpi de stejar care susțin ceardacul și foișorul casei Hagi Prodan. Pe o bază de forma unui trunchi de piramidă se ridică fusul mai subțiat la partea superioară. Capitelul prismatic, despărțit de fus printr-un inel, este frumos crestată în formă de melc. La casa Dobrescu din Ploiești – edificiu din aceeași grupă a locuințelor orășenești – ulterioră ca dată de construcție, locul capitelului de lemn este luat de niște piese de zidărie care suportă o decorație în tencuiala proaspătă.

La această casă, arcadele pridvorului înlocuiesc semicercul cu acolade și festoane de diferite configurații. La ceardacul casei Hagi Prodan, legătura între stilpi este realizată prin grinzi care nu au căpătat încă această formă. Pe intradosul lor sînt placate profiluri de lalele care au fost lucrate separat.

Decorația pridvorului acestui tip de locuință era uneori întregită prin lucrarea artistică a scîndurilor verticale ce călătuiesc pâlmarul. La casa Hagi Prodan acest lucru e prezent doar la balustrada scării de pe fațada de miazănoapte, care permitea accesul din grădină în bucătărie.

Foișorul înaintează peste girliciul pivniței. Făcută din grinzi de stejar încheiate trainic, intrarea în pivniță ia forma unui arc plincinrat. Poarta cu două batante care duce la beci e lucrată din piese de lemn încheiate în unghi drept, alcătuiind o grilă care-și are rolul funcțional, servind la aerisirea acestuia. Ancadramentul are drept unică decorație două rozete duble, ușor reliefate, situate cîte una în fiecare din colțurile superioare. Motiv obișnuit în plastica ornamentală a caselor țărănești, rozeta, prezentată ca atare sau sub forma roții, a discului solar sau a vârtejului, făcea parte din elementele care se încrustau pe ușa de intrare în casă sau chiar la poartă pentru a apăra pe membrii familiei de spiritele malefice. Există un consens general în acceptarea faptului că aceste motive își au originea în practica unui cult solar existent și dezvoltat cu mult înainte de epoca bronzului. Faptul că ecourile unei astfel de practici se fac simțite sub forme asemănătoare la distanță de milenii în arta populară românească este pus de Paul Petrescu pe seama continuității de viață care „a permis cristalizarea unei ornamentici geometrice alcătuiind un fond extrem de puternic”⁷. Pierderea sensului original cît și deformarea frecventă a denumirii nu au antrenat după sine și schimbarea locului de amplasare, loc bine precizat și azi pe costume, pe unelte, în arhitectură, dovadă în plus pentru teoria privind funcția acestor motive, funcție de invocare a puterilor binefăcătoare.

O frumoasă lucrătură în lemn prezintă și ușa masivă care permitea accesul din grădină spre scara interioară, cuprinsă în perimetrul ceardacului.

Dar podoaba cea mai de preț, care pentru toți cercetătorii a avut însemnătatea unei revelații, se află la interior: sala de mîncare e decorată cu un bogat tavan sculptat în lemn. Sacnasiul are de asemenea un tavan de lemn, dar lucrat simplu, din scînduri împărțite cu șipculițe în mici pătrate, pe sistem turcesc – așa cum se obișnuia

¹ Al. Zagoritz, *Pentru Muzeul Prahovei: O casă veche românească*, extras din „Convorbiri literare”, București, 1915.

^{2, 3, 4, 5} Radu Crețeanu, *Bisericile de lemn din Muntenia*, în colecția „Monumentele patriei noastre”, București, 1969.

⁶ Paul Petrescu, *Monumentele de arhitectură rurală din nord-estul Munteniei*, „SCIA”, tomul 15, nr. 2/1968.

⁷ Paul Petrescu, *Semnele solare în arta populară din România*, „SCIA”, tomul 13, nr. 2/1966.

Fig. 1. Stilp de la foișor.

și în unele biserici⁸. Tavanul foișorului e construit din scinduri dispuse în „coadă de rândunică”.

Casa Melik, construită la 1760 pe strada Spătarului (București), avea la interior, tot în sufragerie, un tavan sculptat în lemn. În fostul palat Mavrogheni (Ministerul de Finanțe) existau, în schimb, tavane mai savante, mai complicate, lucrute cu un amestec de elemente de factură clasică și de forme turcești⁹.

Tavanul sălii de mîncare a casei Hagi Prodan se înscrie într-un pătrat de scinduri care cuprinde toată suprafața plafonului încăperii. În acest pătrat se adîncește tavanul propriu-zis, de formă octogonală, împărțit geometric printr-un profil sculptat în frînghie. Acesta radiază din mijloc către laturi, formînd un mare număr de tăblii de forme variate. La mijloc se profilează rozeta tavanului, tot în formă octogonală, împodobită cu o ramură de viță cu struguri și cu flori de răsură care se detașează pe o placă de alamă. Luciul auriu al acestei plăci este vizibil încă printre frunzele sculptate. Aceeași ramură se împletește în jurul unui ghem tăiat în lemn în centrul căruia se remarcă o proeminență în formă de boboc de floare, de care este suspendată lampa.

Toma T. Socolescu consideră că rozeta amintește sculptura timpurilor din biserici, iar prin execuția ei sumară, timpuri mai noi, cînd vechile tradiții de artă începuseră să se piardă o dată cu dispariția meșterilor din epoca brîncovească. Restul decorației – tavanul împărțit prin raze în forme geometrice regulate – duce cu gîndul la modele de artă arabă împrumutate de la turci. Wilhelm Jänecke presupunea că Hagi Prodan era turc de origine¹⁰ tocmai pe baza aspectului oriental al tavanului.

Același arhitect Toma T. Socolescu dădea în 1916 o trimiteră interesantă în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”. Ea suna astfel: „Tavane de acest gen, după cum îmi afirmă dl. Sp. Cegăneanu, se găsesc în Bulgaria și chiar în Dobrogea noastră”.

⁸ M. Sevastos, *Monografia orașului Ploiești*, București, 1937 (capitolul referitor la arhitectură).

⁹ N. Ghika-Budești, *Evoluția arhitecturii în Oltenia și Muntenia*, IV, „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, 1932.

¹⁰ Wilhelm Jänecke, *Das Rumänische Bauern und Bojarenhaus*, König Carol Verlag, Bukarest, 1918.

Mergînd pe firul acestei afirmații, dată cu titlu de curiozitate – de vreme ce autorul nu o studiază mai în amănunțime – observațiile îmbracă aspecte interesante. Nu numai că astfel de tavane există în Bulgaria, dar ele abundă și fac dovada unei adevărate industrii naționale caracteristice perioadei care cuprinde sfîrșitul secolului al XVIII-lea și secolul al XIX-lea¹¹.

În ornamentica de lemn a caselor, elementele orientale aduse de turci capătă o importanță din ce în ce mai mare, sfîrșind prin a se impune. Meșterii constructori și sculptori care lucraseră la ridicarea moscheilor, a clădirilor publice și a marilor case de locuit turcești le vor transpune în cadrul casei bulgărești. Plafonane, nișe, dulapuri etc. beneficiază de această ornamentație sculptată în lemn. Motivele orientale, venite la început ca o influență dinafară, preluate și prelucrate de meșterii bulgari, vor fi asimilate, devenind parte integrantă din patrimoniul decorativ al artei populare și culte bulgărești.

Dintre toate artele aplicate, aceea care beneficiază de cel mai mare progres a fost tocmai genul amintit, sculptura în lemn, utilizată deopotrivă la decorarea caselor de locuit cit și la aceea a mănăstirilor și bisericilor.

N. Iorga constată că, de la o vreme, în toată Peninsula Balcanică se poate remarca prezența aceleiași corporații de meșteri, poate călugări. În urma comparației dintre o serie de piese sculptate în lemn (catapetezme) românești și bulgărești el recunoaște aceeași factură ca și la noi, ceea ce presupune „dacă nu întotdeauna același meșter, măcar aceeași școală... Deosebirea sînt mici, sînd mai ales în calitatea lucrului care variază și după plată...”¹².

Venind în întîmpinarea acestei afirmații, Andrej Protič enunță faptul că „ornamentația în lemn în Bulgaria de nord pînă în secolele XVII și XVIII este opera meșterilor bulgari care și-au exercitat meseria în România”¹³.

Proprietarul casei de care ne ocupăm, emigrat pe meleagurile noastre din cealaltă parte a Dunării, familiarizat cu asemenea podoabe, a ținut să aibă una la tel chiar dacă împrejurările îl siliseră să se așeze pe pămînt străin. Printre numeroșii bulgari care treceau Dunărea pe malul românesc trebuie să fi existat și meșteri specializați în acest gen de industrie populară.

N. Iorga presupunea că era vorba de călugări. În sprijinul acestei afirmații vine un fapt consemnat de către Felix Kanitz în memoriile sale de călătorie prin Bulgaria. Primit de un popă din Treavna, el remarcă plafonul camerei de culcare, o frumoasă lucrătură în lemn. Înțelege atunci că se găsea „în Nürnbergul bulgar, patrie prin excelență a sculptorilor în lemn și a pictorilor de icoane bisericești”. De o mare importanță tocmai pentru verificarea afirmației referitoare la circulația meșterilor bulgari este adaosul pe care-l face Felix Kanitz și anume că aceste lucrări erau căutate „de ambele părți ale Balcanilor și chiar pînă în îndepărtata Rusie”¹⁴. Are ocazia să cunoască un sculptor în lemn din Treavna, care era preot – popa Constantin. Întrebîndu-l după ce se conduce cînd lucrează, preotul îi arată o serie de hîrtii mai vechi și mai noi, acoperite cu desene. Unele erau provenite de la tatăl său, altele se datorau propriei sale invenții și cele mai noi fuseseră lucrute în mina fiului său. Preotul nu urmase nici o școală; era vorba de o tradiție de familie, desfășurată de-a lungul mai multor generații, obișnuită în cazul meșterșagurilor specializați din tată în fiu.

Cel mai adesea acești meșteri-sculptori își realizau singuri uneltele și fiecare regiune dădea un nume diferit in-

¹¹ Andrej Protič, *Casele din Arbanashi*, 1921; idem, *Guide à travers la Bulgarie*, 1923; idem, *Ciorbagiia din Elema și casele lor*, 1925; idem, *Maison d'habitation à Koprivshtitza*, 1927; Bagra Gheorghieva, *Tavanele caselor din Plovdiv*, Sofia, 1965; Teodor Drumev, *Sculptura în lemn din Treavna*, Sofia, 1962; Todor Zlatev, *Orașele bulgărești de la Dunăre în epoca Renașterii*; Rașel Anghelova, *Casa din timpul Renașterii bulgare în orașul Sumen*, Sofia, 1965.

¹² N. Iorga, *Sculptura în lemn românească*, Academia Română, București, 1937, p. 2.

¹³ Andrej Protič, *Dénationalisation et renaissance de l'art bulgare, à l'époque du jug turc, de 1393 à 1879*, Sofia, 1929, p. III.

¹⁴ Felix Kanitz, *La Bulgarie danubienne et le Balkan. Études de voyage (1860-1880)*, Paris, 1882; N. Debrie, *Inceputurile urbanismului în orașul Ploiești din primele decenii ale sec. XIX și pînă la 1848*, comunicare ținută la Cercul de studii istorice și filologice, Ploiești, 1969.

strumentului de lucru – un burin drept sau ascuțit. Cei din Treavna își numeau cuțitul și instrumentele cu un termen general – *sopotili*. Desenele făcute pe o hirtie groasă ușurau copierea sau decalcul pe lemn.

Centrele erau numeroase. Andrej Protič numea printre cele importante Treavna, Gabrovo, Elema, Titcha, Kotel Medven etc. Nu trebuie pierdut din vedere faptul că din aceste orașe situate în partea centrală a Bulgariei au emigrat cei mai mulți dintre cei care s-au stabilit la nord de Dunăre.

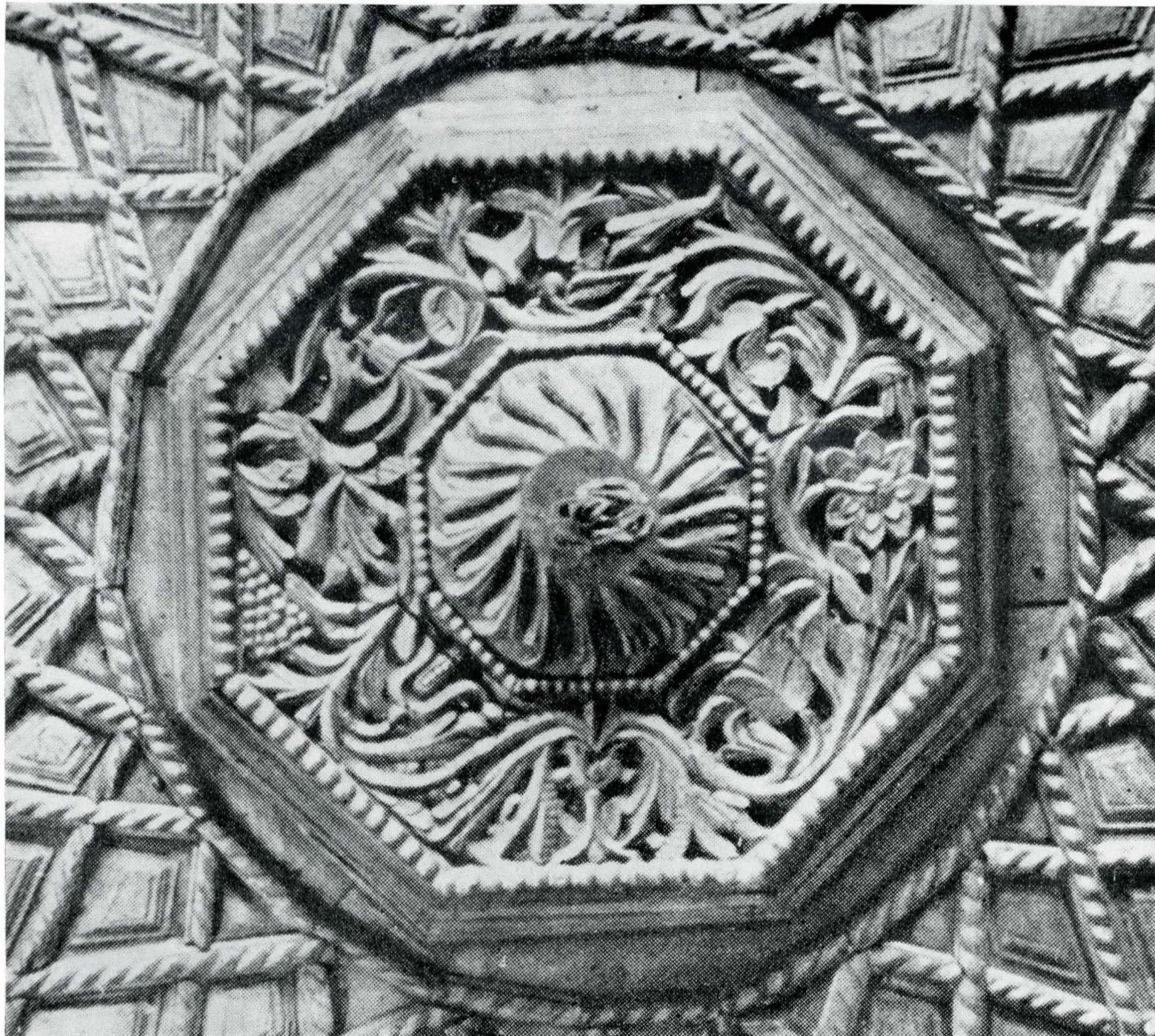
În secolele XVIII și XIX a fost răspândită mai ales lucrătura meșterilor trianoviți. Caracteristică pentru ei era maniera plată de sculptură, decupajul pe un fond aurit sau de aramă. Motivele erau de inspirație vegetală (frunze de acant alungite, frunze de stejar, frunze în formă de săgeată lisă sau dantelată și rozace simple) sau zoomorfe (păsări, lei, grifoni, căprioare, șerpi). Foarte rar și foarte tîrziu apare figura umană (1814, la biserica Sfintul Ioan din Gabrovo).

Trianoviții sînt autorii unui mare număr de diverse rozace, unele din ele de o mare originalitate și care se pare că pot fi întîlnite deosebit de greu în altă parte.

Remarcînd faptul că se folosesc acele elemente de faună și floră care se pretează cel mai bine stilizării, Todor Zlatev adaugă și o valoare simbolică acestor împletituri¹⁵.

¹⁵ Todor Zlatev, *Arhitectura specifică bulgărească*, Sofia, 1948.

Fig. 3. Detaliu din tavanul sufrageriei.

Casele bulgărești abundă în exemple de acest gen

Tavanul casei lui Konstanțeliev (Arbanași) avea lampă atîrnată de un mugure central ca și la casa Hagi Prodan. Compoziția centrală a plafonului casei Daskaloff (Treavna) e un model de lucrătură în frînghie aproape identic cu dispoziția celui din casa Hagi Prodan, cu singura deosebire că o serie de spații intermediare, la ultima, au rămas nedecorate.

În secolul al XIX-lea plafoanele de lemn cu decorație vegetală și animală fac loc unora mai simple, cu motive geometrice care amintesc și mai mult modelele arabe. Mai tîrziu, ele vor fi înlocuite cu plafoane în stucatură.

Plafonul casei Hagi Prodan – care aparține acestor factori trianoviți de lucru – este o podoabă neprețuită în comparație cu proporțiile casei, dar față de altele din aceeași epocă, atît de la noi cît mai ales de la bulgari este destul de modest. Și un singur amănunt este edificator: în timp ce Hagi Prodan decora o singură cameră cu asemenea lucrătură, în casele de locuit bulgărești fiecare încăpere beneficia de atari plafoane. În fiecare odaie tavanul oferea alt model de lucrătură.

Prin decorația sa sculptată în lemn, casa Hagi Prodan din Ploiești, ne apare ca o mărturie prețioasă a uneia dintre trăsăturile caracteristice epocii de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea din arhitectura Țării Românești și anume: împletirea elementelor tradiționale cu cele de influență orientală, venite mai ales prin filieră balcanică.